

ARTICLE INFO

Received: 06th May 2024

Accepted: 13th May 2024

Online: 14th May 2024

KEYWORDS

Poetics; cognitive poetics; poetic text; systematic poetics; concept; motive; gestalt; figure.

A COGNITIVE APPROACH TO THE ANALYSIS OF LITERARY TEXT

Hakimov Muhammadjon Khojakhonovich

Professor, Doctor of Philology, Fergana State University

Djuraboyeva Husnida Muzaffar's daughter

Teacher of English at the military academic lyceum "Temurbek School" in Fergana

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11192051>

ABSTRACT

The article shows the understanding of the cognitive approach to the analysis of the literary text, the relationship of cognitive poetics with cognitive linguistics as one of the directions of studying cognitive poetics, which allows to connect the principles, methods and mechanisms of cognitive science with the description of poetics.

BADIIY MATNNI TAHLIL QILISHDA KOGNITIV YONDASHUV

Hakimov Muhammadjon Xo'jaxonovich

Farg'ona davlat universiteti Filologiya fanlar doktori professor

Djuraboyeva Xusnida Muzaffar qizi

Farg'ona shahar "Temurbeklar maktabi" harbiy akademik litseyi ingliz tili fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11192051>

ARTICLE INFO

Received: 06th May 2024

Accepted: 13th May 2024

Online: 14th May 2024

KEYWORDS

Poetika; kognitiv poetika; she'riy matn; tizimli poetika; kontsept; motiv; gestalt; figura.

ABSTRACT

Maqolada badiiy matnni tahlil qilishda kognitiv yondashish, kognitiv poetikaning kognitiv tilshunoslik bilan aloqasi bo'yicha kognitiv poetikani o'rganish yo'nalishlaridan biri sifatida tushunish ko'rsatilgan, bu kognitiv fanning tamoyillari, usullari va mexanizmlarini poetika tavsifi bilan bog'lash imkonini beradi.

She'riy matnning kognitiv asosini dunyoning she'riy rasmining lingvistik tasvirini o'rganish usuli sifatida tahlil qilish L. Talmi asarlari asosida ishlab chiqilgan¹. Kognitiv semantika doirasida quyidagi bo'linish sodir bo'ladi: tilning leksik tizimi o'zgarishi va u "ochiq sinf" deb ataladigan shaklni tashkil qiladi. Bu sinfga muhim so'zlar, birinchi navbatda, ot, fe'l, sifat-dosh kiradi. Grammatik va derivativ elementlar ancha barqaror bo'lib, "yopiq sinf"ni tashkil qiladi. Bunga so'z yasovchi va flektiv elementlar, yuklamalar, bog'lovchilar, zarrachalar, fannatik gap tarkibining tuzilish sxemalari, gap bo'laklarining morfologik modellari, so'z

¹ Маслова Ж.Н. Поэтическая картина мира в когнитивном аспекте // Вопросы когнитивной лингвистики. - 2008.

tartibi kiradi. Birinchi sinfning elementlari sxemani noyob tarkib bilan to'ldiradi. Ikkinchi sinf elementlarining asosiy vazifasi tuzilishdir. Tahlil texnikasi ikki bosqichni o'z ichiga oladi: birinchidan, matn asosini tashkil etuvchi doimiy grammatik elementlarning konfiguratsiya tuzilishi aniqlanadi. Keyin she'rdagi badiiy (poetik) tushunchalarning leksik vositalar bilan ifodalanishi tahlil qilinadi.

She'riy matn ikki bosqichli tizim sifatida taqdim etilgan. Matnning asosiy darajali "ramka"si grammatik til vositalari bilan ifodalangan bir necha quyi tuzilmalardan iborat. Bu darajada poetik vaziyatning asosiy barqaror belgilari kontseptuallashtiriladi. Kadr atrofida leksik ifodaga ega bo'lgan o'zgaruvchan elementlar tashkil etilgan, ular tuzilish doirasi neytral bo'lgan va ko'proq darajada muallifning zukkoligiga bog'liq bo'lgan ma'noni bildiradi. Masalan, bu rang, shakl, o'lcham.

She'rning kognitiv asosini lug'at bilan to'ldirilgan bir qator pastki tuzilmalar yoki darajalar tashkil qiladi, bu "ramka" bir xil bo'lishi mumkin, ammo turli xil leksik tarkibga mos keladi. Kognitiv asos orqali vaziyatning eng muhim, asosiy belgilari kontseptuallashtiriladi. Binobarin, matnni tahlil qilishda matnning leksik va grammatik xususiyatlarini alohida o'rganish amalga oshiriladi. Shu bilan birga, matnning kognitiv asosi quyidagi to'ldiruvchi darajalarda shakllanadi: konfiguratsiya darajasi, istiqbol darajasi, munosabat darajasi, harakat kuchi darajasi. Bu darajalar dunyoning she'riy rasmining kontseptual sohalari va tushunchalarining o'zaro ta'sirining mohiyatini belgilaydi, shuningdek, she'riy matnda ifodalanganida hissiy va estetik bilimlarning konfiguratsion xususiyatlarini ochib beradi. Turkumlashtirish jarayonlarini o'rganish asosida dunyoning poetik tasviri uchun muhim bo'lgan quyidagi kontseptual sohalari aniqlandi: tabiat, inson, artefaktlar dunyosi, janr. Agar dunyoning she'riy rasmining etakchi kognitiv funktsiyasi "men" va "dunyo" tizimlarini muvozanatga keltirish bo'lsa, u holda kontseptual sohalarning taqsimlanishi quyidagi tartibda bo'ladi: kontseptual soha inson "men" tizimiga tegishli. "Dunyo" tizimiga artefaktlar va tabiat dunyosining kontseptual sohalari kiradi. Sevgi, taqdir, gunoh, or-nomus kabi mavhum mavjudotlar artefaktlar olamining kontseptual sohasiga kiradi, chunki bu mavjudotlar inson ongida obyektivlashtiriladi. To'g'ridan-to'g'ri his-tuyg'ular, his-tuyg'ular va subyektiv (men yaxshi ko'raman) tajribalar insonning kontseptual sohasiga kiradi, chunki ular dunyodagi mavjudotga hissiy munosabatni ifodalaydi. Kontseptual soha janri (poetik janr) alohida o'rin tutadi va inson faoliyatidan kelib chiqadi. Bu sohaga ijodiy ongni rivojlantirish va she'riy matnni tuzish jarayonida shakllangan, metapoetik bilimlarda kristallangan dunyoga munosabatning ba'zi variantlari, shuningdek, badiiy qayta o'ylangan tushunchalar kiradi: "va mening elegiyalarimning ustunlari sochilgan stol. rulonlarga o'ralgan"².

Chunki "MEN", "DUNYO" tizimlarining o'zaro ta'siri voqea-hodisani nazarda tutadi va voqeaning zarur elementlari lirik vaziyatdagi joy, vaqt va ishtirokchilardir, keyin she'riy matnning kognitiv asosini tashkil etuvchi darajalar quyidagicha taqsimlanadi: Konfiguratsiya darajasi tuzilmalari "Dunyo" tizimi, istiqbolli darajadagi tuzilmalar "men" tizimi, munosabat darajasi va harakat kuchi darajasi ikkita tizim o'rtasidagi o'zaro ta'sirning tabiatini belgilaydi, bu uchta umumlashtirilgan kognitiv strategiyalar bilan ifodalanadi: Ruhoniy, hunarmand,

² И. Бродский Жанр лирического стихотворения в контексте когнитивной поэтики // Альманах гуманитарных кафедр БИ СГУ «Весь». - 2009

sehrGAR. "Tuzilish asosi va to'ldirish" she'riy matn modelida strukturaviy asos protsessual nisbiy va yakuniy tushunchalarning ifodalanishi bilan belgilanadi. Bu, shuningdek, til belgilarining boshqa grafik tartibini va matnning fazoviy joylashuvini nazarda tutadigan ikonik tushunchani o'z ichiga oladi. Mazmun tovush-ritmik va mavzu tushunchalarining ifodalanishi, taassurot tushunchasi bilan belgilanadi.

Har bir strategiya doirasida matnda sub'ekt va dunyo o'rtasidagi o'zaro ta'sirning asosiy parametrlarini belgilaydigan lingvistik xususiyatlar shakllanadi. Bitta she'riy matnda, qoida tariqasida, uchta kognitiv strategiyadan biri ustunlik qiladi. Dunyoning she'riy rasmini yaxlit hodisa sifatida o'rganish dunyoning she'riy rasmda tajriba birliklarini belgilashda hal qiluvchi rol o'ynaydigan metakontseptsiyalarni ochib beradi. Dunyoning she'riy rasmining meta-tushunchalari she'riy matn mazmunini tuzishda asosiy tikilgan narsalarni belgilovchi ruhiy omillardir. Metakontseptsiyalarga quyidagilar kiradi: Metaconcept VALUE, Metaconcept NORM, Metaconcept POETIC, Metaconcept MUHIM YO'QLIK. Metakontseptsiyalar hissiy va estetik tajriba kontseptuallashtirilgan va tuzilgan umumiy chegaralarni belgilaydi. Ular kontseptual tarkibni tanlash va ifodalashda "filtr" vazifasini bajaradi va qanday hodisa va vaziyatlar axloqiy mulohaza predmetiga aylanishi mumkinligi va qaysi til shaklida standartlar, g'oyalar, taxminlar va stereotiplarni o'rnatadi. She'r tahliliga bag'ishlangan asarlarda she'riy matnga bir qancha yondashuvlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Ular orasida o'quvchi tomonidan badiiy matnni tushunish uchun lingvistik va kognitiv strategiyalarni o'rganish kiradi³, individual muallifning kontseptsiya tizimini modellashtirish⁴, individual mualliflik tushunchalarini amalga oshirishning matn jihati⁵. Matnning lug'aviy darajasiga murojaat qilish va badiiy tushunchalarni yadro so'ziga ko'ra tahlil qilish eng aniq usullardan biridir⁶. Matnning kalit so'zlarini ajratib ko'rsatish muammosiga duch kelgan ba'zi tadqiqotchilar uni kontseptual sinergetik yondashuv yordamida engishadi, bu erda kalit so'zlar matnni pozitsion tahlil qilish usuli bilan ajratib ko'rsatiladi⁷. Bu yo'nalishda erishilgan natijalar, avvalo, ishning o'ziga qaratilayotganidan dalolat beradi.

She'riy matnni tahlil qilish kognitiv fanda allaqachon ishlab chiqilgan usullar va usullarni oddiygina olish yoki boshqa ilmiy fanlardan shunga o'xshash qarz olish yo'li bilan amalga oshirilmaydi – she'riy matn uchun maxsus tegishli bo'lgan maxsus tushunchalar, modellar va tahlil usullarini yaratish kerak. Agar kognitiv lingvistikadan keladigan bo'lsak, unda badiiy (poetik) tushunchalarni ifodalashda izchillikning mavjudligi haqidagi savolga aniqlik kiritish istiqbolli ko'rinadi. She'riy ijod asosini tashkil etuvchi psixik tuzilmalarning o'zaro bog'liqligi, hissiy va estetik tajribani qayta ishlashning umumiy psixik mexanizmlari qanday ishlashi va ularning lingvistik mexanizmlar bilan bog'liqligi haqida. She'riy matnni o'rganish alohida badiiy

³ Белехова Л.И. Образное пространство американской поэзии: лингвокогнитивный аспект: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Киев, 2002.

⁴ Бутакова Л.О. Авторское сознание в поэзии и прозе: когнитивное моделирование. Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 2001.

⁵ Подольская И.В. Языковые средства создания художественного образа (на материале поэтических текстов Е. Харланова: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Тамбов, 2004.

⁶ Болотнова Н.С. Художественный текст в коммуникативном аспекте и комплексный анализ единиц лексического уровня. Томск: Издательство ТГПУ, 1992.

⁷ Князева Е.М. Выявление концептуально значимых единиц текста методом золотого сечения // Филология и культура. Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2009.

tushunchalarning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga emas, balki badiiy (poetik) matndagi bilimlarni kontseptsiyalash va turkumlashtirishning umumiy jarayonlarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, badiiy (poetik) tilning o'ziga xosligini ta'minlaydi.

References:

1. Маслова Ж.Н. Поэтическая картина мира в когнитивном аспекте *И Вопросы когнитивной лингвистики*. - 2008.
2. И. Бродский Жанр лирического стихотворения в контексте когнитивной поэтики // Альманах гуманитарных кафедр БИ СГУ «Весы». - 2 0 0 9
3. Белехова Л.И. Образное пространство американской поэзии: лингвокогнитивный аспект: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Киев, 2002.
4. Бутакова Л.О. Авторское сознание в поэзии и прозе: когнитивное моделирование. Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 2001.
5. Подольская И.В. Языковые средства создания художественного образа (на материале поэтических текстов Е. Харланова: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Тамбов, 2004.
6. Болотнова Н.С. Художественный текст в коммуникативном аспекте и комплексный анализ единиц лексического уровня. Томск: Издательство ТГПУ, 1992.
7. Князева Е.М. Выявление концептуально значимых единиц текста методом золотого сечения // Филология и культура. Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2009.